

فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۷، شماره ۲۶، بهار ۱۳۹۷

جایگاه حقوق معلولین در حوزه حقوق شهری^۱

علی اکبر گرجی از ندریانی،^۲ زهرا شیرزاد نظرلو^۳

چکیده

در باره وضعیت معلولین و استانداردهای داخلی و بین‌المللی حاکم در این زمینه سخن بسیار گفته شده است. اما در حوزه شهرسازی و توجه به وضعیت خاص این قشر از شهروندان ذیل مقررات حقوق شهری - لاقلاً در امر اجرای ضوابط - خلأ ملموسی وجود دارد. نویسندگان مقاله حاضر علاوه بر بررسی سیر قوانین و مقررات حاکم در حوزه شهرسازی و مرتبط با وضعیت معلولین، به سیاست‌های راهبردی در امر تقنین در این حوزه پرداخته‌اند؛ به علاوه، درباره مهم‌ترین چالش‌های عینی و ضوابط قانونی مرتبط با وضعیت خاص افراد معلول در راستای حضور در شهر و بهره‌مندی آنان از فضای شهری بحث کرده‌اند. برآیند این نوشتار حاکی از آن است که توجه حقوق شهری به حقوق افراد معلول از باب توجه به حقوق شهروندی آنان و لزوم دسترسی برابر شهروندان به تسهیلات شهری، امری ضروری است و نیازمند توجه دستگاه‌های ذی‌مدخل است.

کلیدواژه‌ها: معلول، حق بر شهر، مناسب‌سازی، عدم تبعیض.

۱. طرح بحث

به تناسب رشد جمعیت شهرنشین در جهان، یکی از مهم‌ترین چالش‌های فراروی دولت

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۰۲

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۲۸

۲. دانشیار رشته حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی؛ رایانامه: gorji110@yahoo.fr

۳. دانشجوی دکتری حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی (نویسنده مسئول)؛ رایانامه: z.shirzad.n@gmail.com

در ایجاد عدالت اجتماعی و اعتلای حقوق شهروندان، مسئله بهره‌مندی آنان از حقوق شهری است. در این میان، توجه به حقوق شهروندی آن دسته از افراد که دچار نقص‌ها، محرومیت‌ها یا مشکلات خاص‌اند و به دلایل گوناگون به حمایت‌های مضاعف نیاز دارند، در فرایندی نتیجه‌محور بر کیفیت ارائه خدمات عمومی در جامعه از سوی دولت و سنجش سطح حکمرانی خوب در سیستم حکومتی تأثیر مستقیم دارد. به تعبیر یان الیاسون، رئیس سوئدی مجمع عمومی سازمان ملل، «کیفیت جامعه را با چگونگی رفتار آن با آسیب‌پذیرترین شهروندان اندازه می‌گیرند» (Eliyason, 2007).

سخن گفتن از وضعیت و شأن اجتماعی معلولین در فراخوانی حقوق شهری به تعریف آنچه از «شهروندی»^۴ مورد نظر ما است، کمک شایانی می‌کند. شهروندی مجموعه‌ای از حقوق را اعطا می‌کند که «هم از سوی تمامی اعضای یک اجتماع سیاسی مطالبه می‌شود و هم به آنان اختصاص می‌یابد» (Pakulski, 1996: 86). باین حال، تصور ما از شهروند - چه برآمده از تصویر مردم‌سالار آنتی آن باشد و چه برآمده از ایده روسویی مرد پرهیزگار - تداعی‌کننده تصویری از توانایی فیزیکی و انجام فعالیت‌های بدنی است. در واقع، اگر گزاره شهروندی را یک واقعیت و پدیده اجتماعی بدانیم، موقعیت شهروند بر حس عضویت داشتن در یک جامعه گسترده برای مشارکت فعالانه در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دلالت دارد (Janoski, 1998:155). با این نگرش، معلولیت - که ثمره ارتباط متقابل بین فرد دارای نقص و ناتوانی^۵ از یک سو و ویژگی‌ها و شرایط محیط زندگی اجتماعی او از دیگر سو است - معلول را به عنوان کسی که وجودش نمایانگر یک مشکل در شهروندی کامل است، می‌نماید و این نوع نگرش، آسیب مهمی به جایگاه او در سطح جامعه وارد می‌سازد و اسباب طرد اجتماعی‌اش را فراهم می‌آورد.^۶ در حقیقت، نحوه اداره جامعه با این سیاق سبب به حاشیه رانده شدن افراد دارای معلولیت می‌شود و این امر نمونه روشنی از جداسازی و اعمال تبعیض علیه افراد دچار معلولیت به شمار می‌رود (Immrie, & Wells, 1993: 278)؛ در حالی که معلولان برای زندگی همچون سایر افراد جامعه حقوق

4. Citizenship

۵. در اعلامیه سازمان جهانی بهداشت در تعریف معلولیت این گونه آمده است: «معلولیت به معنی مانع و سد است و معلول فردی است که در اثر ضایعات ارثی، بیماری یا حوادث و یا کهولت، قسمتی از امکانات بدنی و یا روانی خود را به طور دائم یا موقت از دست داده و از استقلال فردی او در آموختن و یا کار کردن کاسته شده است» (World Health Organization, 2011).

۶. طرد اجتماعی به معنای فرایندی است که در نتیجه آن، گروه‌های اجتماعی و افراد معینی از اجتماع طرد و به حاشیه رانده می‌شوند. طرد اجتماعی شامل گسست اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی میان افراد و جامعه است (Pierson, 2002).

مشابه دارند و هیچ‌گونه استثنایی نباید دامنگیر تحقق حقوق انسانی آنان شود؛ حقوقی مانند حق داشتن زندگی خصوصی و خانوادگی، دسترسی به خدمات بهداشتی و اجتماعی، فرصت‌های آموزشی و شغلی، مسکن، حمل‌ونقل، دسترسی به اطلاعات و برخورداری از زندگی اجتماعی، تسهیلات ورزشی، تفریحی و حضور در جامعه و مداخله کامل سیاسی در تمامی موضوعات مربوط به آنان. متأسفانه باید اعتراف کرد که افراد معلول هیچ‌گاه به‌طور برابر به عدالت دسترسی نداشته‌اند (Coomber & Andrea, 2009).

یکی از مبتلا به‌ترین موارد تبعیض نسبت به معلولین، اجحاف در بهره‌مندی آنان از مفهوم «حق بر شهر»^۷ است. بررسی این نکته که اساساً محیط شهری برای چه قشری از افراد ساخته شده و زیبایی‌شناسی معماری مستظهر به چه رویکردها و حامل چه پیام‌هایی است، نشانگر میزان ارتباط فرضیه‌های شهروندی با محیط است. نیازی به تشریح محرومیت افراد معلول نیست؛ چرا که این موضوع در واقعیت طبیعی زندگی کاملاً پدیدار است. وقتی افراد معلول به محیط «غیر معلول» دعوت می‌شوند، شکاف میان معلول بودن و معلول نبودن کاملاً هویدا خواهد بود (Doyle, 1995). شاید سخنی گزاف نباشد، اگر گفته شود عدم امکان بهره‌مندی معلولان از تسهیلات و فضاهای شهری، در واقع نه به خاطر معلولیت آنان بلکه به لحاظ معلولیت اجتماع و ناتوانی آن در سازگاری امکانات فضاهای شهری با نیازهای این طیف از شهروندان جامعه است. این نکته زمانی اهمیت می‌یابد که به یاد داشته باشیم جانبازان جنگ به‌عنوان یادگاران دفاع مقدس همچون سایر افراد دارای ناتوانی در دسترسی به امکانات جامعه با مشکلات زیادی روبرو هستند. هنوز خروج از خانه برای انجام امور عادی زندگی شهروندی برای اینان با دشواری‌ها و صرف انرژی فراوان همراه است که ایشان را تا حد امکان مجبور به ماندن در منزل می‌کند. وسایل نقلیه عمومی همچون مترو، تاکسی و اتوبوس عملاً برای آنان غیرقابل استفاده است. ورود به بیشتر ساختمان‌های عمومی، اداری، مراکز

7. Right to the city

مفهوم «حق بر شهر»، به مثابه کنشی برای گسترش حقوق زیست ساکنان شهری و دستیابی به حقوق شهروندی دانسته شده است و از ضرورت‌های زیستی - حقوقی شهر تلقی می‌شود. این اصطلاح را نخستین بار هنری لوفور (Henri Lefebvre) در ۱۹۶۸ طرح کرد. لوفور حق بر شهر را حق بر زندگی شهری می‌نامد. از دیدگاه لوفور، مؤلفه‌های اساسی حق بر شهر عبارت است از: (۱) مشارکت شهروندان در فرایند برنامه‌ریزی؛ (۲) طراحی و مدیریت شهری و تضمین دسترسی شهروندان به برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهری؛ (۳) هدایت متوازن و برابری طلبانه کاربری زمین برای دسترسی همگانی به مسکن و کار فعالیت و بهداشت و آموزش، حمل‌ونقل عمومی و فضای عمومی، اوقات فراغت و زندگی طولانی؛ (۴) تضمین دسترسی شهروندان کم‌درآمد به مسکن مناسب و ساماندهی اسکان غیررسمی؛ (۵) تضمین دسترسی به استفاده مشترک شهروندان از فضاهای عمومی با اختصاص پهنه‌های ویژه برای امور اجتماعی در شهر.

خرید، بانک‌ها، دانشگاه‌ها، پارک‌ها، مراکز تفریحی، مساجد و اماکن مذهبی و... بدون تحمل دشواری فراوان یا با کمک دیگران، که بعضاً باعث خدشه‌دار شدن عزت نفس و کرامت انسانی این افراد می‌شود، نیز امکان‌پذیر نیست. حتی در بسیاری از ساختمان‌های نو، سطح شیب‌دار در نظر گرفته نشده است و یا پله‌های متعددی در مقابل در ورودی، دسترسی معلولان را محدود کرده است. صداوسیما به رسالت قانونی خود کمتر عمل می‌کند (برای نمونه، وظیفه قانونی صداوسیما در اختصاص دو ساعت از برنامه‌های خود در هفته به معلولین، به موجب ماده ۱۲ قانون جامع حمایت از حقوق معلولان). در مجموع، باید پذیرفت که نظام حمایتی مندرج در قوانین و مقررات کشور در خصوص معلولین همچون بسیاری از قوانین دیگر با خلأ ضمانت اجرایی و نظارت روبرو است و احقاق حقوق معلولین از فساد اقتصادی رسوخ کرده در نظام شهری و شهرسازی تأثیر گرفته است. در حالی که معلولین و توان‌یابان قشر مهم، فعال و توانمند جامعه را تشکیل می‌دهند. مثلاً، طبق اظهارات رئیس سازمان بهزیستی زنجان در سومین جلسه شورای مناسب‌سازی فضاهای شهری این استان، ۶ هزار و ۶۰۰ معلول در زنجان زندگی می‌کنند اما مناسب‌سازی فضاهای شهری زنجان به درستی رعایت نمی‌شود و شهرداری در اجرای پروژه‌ها معلولان را فراموش می‌کند. همچنین، حضور ۲۳ ورزشکار معلول زنجان در بازی‌های آسیایی اینچئون حاکی است که معلولان افرادی ناتوان نیستند، اما فضاهای شهری برای فعالیت و حضور آن‌ها در اجتماع مناسب نیست (منافی، ۱۳۹۳).

موضوع این نوشتار، بررسی جایگاه افراد معلول و ناتوان در شهر و ظرفیت‌های حمایتی قانون‌گذاری داخلی و بین‌المللی از حقوق معلولین با تأکید بر حق معلولین بر شهر است. در این راستا، پس از واکاوی سیر قوانین داخلی و بین‌المللی در این باره، به بررسی سیر قانون‌گذاری داخلی در زمینه کیفیت توجه به مناسب‌سازی شهری با تأکید بر مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری و نیز شورای اسلامی شهر تهران - به عنوان دو نهاد ذی‌مدخل در عرصه تصویب و اجرای مصوبات مرتبط با مدیریت شهری و حقوق شهری - و میزان توجه رویه تصمیم‌سازی این دو نهاد به وضعیت معلولین و افراد ناتوان خواهیم پرداخت.

۲. جایگاه معلولین در عرصه حقوق موضوعه

براساس تعریف مندرج در تبصره ماده ۱ قانون جامع حمایت از حقوق معلولان مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۶ مجلس شورای اسلامی، «معلول به افرادی اطلاق می‌گردد که به تشخیص کمیسیون پزشکی سازمان بهزیستی بر اثر ضایعه جسمی، ذهنی، روانی یا توأم، اختلال مستمر و قابل توجهی در سلامت و کارآیی عمومی وی ایجاد گردد، به طوری که موجب کاهش استقلال فرد در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی شود». همچنین در دستورالعمل اجرایی تعیین معلولیت، مصوب شورای

مدیران حوزه معاونت توان‌بخشی کشور در بهمن‌ماه ۱۳۸۷ که در اجرای تبصره ماده یک دستورالعمل نحوه تشکیل و شرح وظایف کمیسیون‌های پزشکی تشخیص معلولیت مصوب شورای معاونین سازمان بهزیستی کشور تصویب و ابلاغ شده است، ناتوانی عبارت است از هرگونه محدودیت و یا فقدان در انجام یک فعالیت اعم از رفتار، ارتباط و سایر مهارت‌های روزمره زندگی.^۱ در ماده ۲ این دستورالعمل اجرایی، معلولیت‌ها به شش گروه عمده و شایع تقسیم شده^۲ و در ماده ۳ نیز شدت معلولیت هر گروه دسته‌بندی شده است.^۱

۲. ۱. ضوابط مناسب‌سازی جامعه برای معلولین در سیر قانون‌گذاری

مفهوم مناسب‌سازی محیط در چند دهه گذشته تحول یافته و دامنه شمول بیشتری پیدا کرده است. این مفهوم در ابتدا مترادف با رفع موانع فیزیکی در محیط ساخته شده و «محیط بدون مانع» به کار گرفته می‌شد. در دهه ۱۹۸۰ م، این مفهوم با قابل دسترس شدن ساختمان‌ها و محیط شهری و یا «طراحی قابل دسترس»، دامنه شمول بیشتری یافت. در دهه ۱۹۹۰ م، موضوع «طراحی همه‌شمول» مطرح شد که مفهوم مناسب‌سازی را بسیار گسترش داد و مسائلی نظیر دسترسی آسان به وسایل نقلیه عمومی، ورودی‌های یکسان برای همه، نصب انواع راهنماهای صوتی، تصویری، لمسی و طراحی اجزای ساختمان برای استفاده همه مردم، فارغ از میزان توانایی یا محدودیت آن‌ها را شامل شد (The Convention, ... 120: 2014).

۲. ۱. ۱. قوانین اساسی و بین‌المللی

زمینه‌سازی برای دسترسی افراد دارای معلولیت به مواهب و فرصت‌های اجتماعی همواره در اولویت برنامه‌های مربوط به احقاق حقوق معلولین قرار داشته است. حمایت از حقوق انسانی و وظیفه همه دولت‌ها در همه جوامع و برای همه شهروندان به شمار می‌رود. از این رو، شعار

۸. باید دانست که برخی از شهروندان در سطح جامعه وجود دارند که بنابر تعاریف موجود معلول نیستند، ولی به فراخور شرایط فیزیکی یا اجتماعی و بسته به امکان بهره‌مندی از تسهیلات شهری، فردی ناتوان و نیازمند کمک محسوب می‌شوند. در این راستا، زنان باردار به دلیل وضعیت جسمانی خود، مادران دارای کودک خردسال که همراه با کالسکه در سطح شهر تردد می‌کنند و نیز سالمندان، جانبازان یا افرادی که به هر دلیل جز با عصا یا ویلچر یا سایر وسایل کمکی قادر به تردد در شهر نخواهند بود نیز در زمره افراد ناتوان و موضوع این نوشتار محسوب می‌گردند.

۹. «ماده ۲: معلولیت‌ها به ۶ گروه عمده و شایع ذیل طبقه‌بندی می‌شوند:

(۱) اختلالات جسمی، حرکتی؛ (۲) اختلالات ذهن؛ (۳) اختلالات بینایی؛ (۴) اختلالات شنوایی؛ (۵) اختلالات گفتاری؛ (۶) اختلالات اعصاب و روان».

۱۰. «ماده ۳: شدت معلولیت هر گروه براساس روش رتبه‌ای بوده و در چهار سطح، خفیف، متوسط، شدید و خیلی شدید مشخص می‌گردند».

«یک جامعه برای همه» جزو برنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل قرار گرفته است. اگرچه، کمبود آگاهی‌های عمومی و نگرش منفی به پدیده معلولیت در سطح جامعه، هنوز هم از عمده‌ترین معضلات و موانع در دستیابی به حقوق انسانی این قشر محروم در همه جوامع به شمار می‌آید (قاسم‌زاده و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۱۵). در این قسمت، شناسایی حقوق معلولین را در قوانین اساسی و اسناد بین‌المللی مربوطه به بوته نقد و تحلیل می‌گذاریم.

الف) حقوق معلولین در قانون اساسی

تبلور حقوق اساسی مردم در قانون اساسی، پیش‌درآمدی برای حضور آزادانه، آگاهانه و مؤثر آنان در اداره کشور محسوب می‌شود. متأسفانه، در متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران وضعیت معلولین به‌عنوان طیفی خاص از شهروندان جامعه مورد شناسایی دوزوره قرار نگرفته و، به تبع، به حقوق ویژه وضعیت آنان نیز اشاره صریحی نشده است، تنها از خلال اصول کلی مندرج در این قانون می‌توان رهیافت‌های حمایتی قانون‌گذار را شامل حال این قشر از افراد نیز کرد. این خلأ یکی از کاستی‌های مهم قانون اساسی به شمار می‌رود.

در مقدمه قانون اساسی، به آزادی و کرامت انبای بشر به‌مثابه سرلوحه اهداف قانون اساسی توجه شده و کرامت انسانی جزو مبانی اعتقادی نظام جمهوری اسلامی مطرح شده است.^{۱۱} توجه به کرامت انسان‌ها از نظر امکان فعالیت‌های اجتماعی در اصل سوم نیز قابل تأمل است. همچنین، در اصل نوزدهم سخن از اصل اساسی منع تبعیض است و همگان بهره‌مند از حقوق مساوی دانسته شده‌اند. براساس اصل بیستم، همه افراد ملت یکسان‌اند و در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند. به‌موجب اصل بیست‌ونهم، برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کارافتادگی، بی‌سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح، نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی، مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه و... حقی است همگانی و دولت موظف است طبق قوانین از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق‌را برای یک‌یک افراد کشور تأمین کند.

آنچه نوشتیم، نگاهی کوتاه به بُعد نظری قانون اساسی بود. همچنان که می‌دانیم قانون اساسی ضامن عینیت بخشیدن به آزادی و کرامت انبای بشر است. بنابراین، برعهده همگان و خصوصاً قانون‌گذار است که با پایبندی به این اصل و لوازم و آثار آن زمینه را برای تحقق عدالت و آزادی و برابری و پیشرفت فرد و جامعه فراهم آورد (حبیب‌زاده و رحیمی‌نژاد، ۱۳۸۶، ۶۰)؛ البته اجرایی شدن این اصول در صحنه عمل و نزد مجریان قانون اساسی و قوای

۱۱. بند ششم اصل دوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

سه گانه، نکته بسیار مهمی بوده که نیازمند مذاقه و مباحثه جدی است.

ب) حقوق معلولین در سیر حقوق بین الملل

تحلیل شرایط و وضعیت خاص جسمانی و روحی به معلولان و ناتوانان سبب شده است این قشر تبدیل به اقلیتی شایسته توجه و محق در اعمال تبعیض مثبت شده^{۱۲} و تلاش‌های متعددی به طور عام و خاص در سطوح مختلف جهت احقاق حقوق و آزادی‌های مورد نظر صورت گیرد. از یک سو، حقوق و آزادی‌ها و حمایت‌هایی که در اعلامیه جهانی حقوق بشر (UDHR, 1948)، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ICCPR, 1966)، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ICESCR, 1966) و بسیاری از اسناد عام حقوق بشری آمده، در پرتو اصولی - چون کرامت انسانی، برابری و عدم تبعیض - شامل معلولان نیز می‌شود. از سوی دیگر، در پرتو اسناد خاصی - چون «اعلامیه مربوط به حقوق معلولان» (Declaration, 1975) مصوب ۹ دسامبر ۱۹۷۵ مجمع عمومی طی قطعنامه شماره ۳۴۴۷، قطعنامه شماره ۱۹۲۱ شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد درباره پیشگیری از ناتوانی و توان بخشی معلولان مورخ ۶ می ۱۹۷۵ و اعلامیه حقوق عقب‌ماندگان روانی و ذهنی مصوب ۲۰ دسامبر ۱۹۷۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد طی قطعنامه شماره ۲۸۵۶ - نیز تلاش شده است از حقوق معلولان به طور ویژه‌ای حمایت شود (Bartlett, 2005: 252). همچنین، در ادامه تلاش‌های مراجع بین‌المللی برای حمایت بیشتر از حقوق معلولان و ایجاد شرایط مناسب برای بهره‌مندی آنان از حقوق و آزادی‌های اساسی، «قواعد استاندارد درباره برابری فرصت‌ها برای معلولان»^{۱۳} طی قطعنامه شماره ۴۸/۹۶ در ۲۰ دسامبر ۱۹۹۳ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است.^{۱۴}

در کنار این‌ها، اسناد مهم دیگری از حقوق بشر وجود دارد که ضمن شناسایی و حمایت از حقوق گروهی یا کلیه افراد انسانی، حقوق افراد دارای معلولیت را نیز مشخصاً مورد تأکید

۱۲. تبعیض مثبت در ادبیات حقوقی به معنای اعمال نوعی از رفتارهای تبعیض آمیز نسبت به قشری خاص از جامعه است که دچار محرومیت‌های خاص است و بدین سان، با اعمال این نوع تبعیض، سعی می‌شود نوعی توازن و مساوات میان اقشار مختلف جامعه برقرار شود.

13. *Standard Rules on the Equalization of Opportunities Persons with Disabilities*, A/RES/48/96, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f1c8.html> [accessed 25 July 2011].

۱۴. در توصیف مفهوم برابری در قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل متحد در مورخ سوم دسامبر ۱۹۸۲ در بند ۱۲ از برنامه اقدام جهانی برای معلولین چنین آمده است: «برابری فرصت‌ها در کشورهای در حال توسعه به فرایندی اطلاق می‌شود که از طریق آن نظام کلی جامعه، نظیر محیط فیزیکی و فرهنگی، مسکن، حمل و نقل، خدمات اجتماعی و بهداشتی، فرصت‌های شغلی و آموزشی، زندگی اجتماعی و فرهنگی، از جمله تسهیلات ورزشی و تفریحی در دسترس افراد جامعه خصوصاً افراد کم توان قرار گیرد».

قرار داده‌اند. کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹ م طی مواد ۲۳ و ۳۹ خود، به وضعیت کودکان دارای معلولیت توجه خاص داشته است. این کنوانسیون در بند یک ماده ۲۳ آورده است: «کشورهای طرف کنوانسیون اذعان دارند کودکی که از نظر ذهنی یا جسمی دچار نقص است باید در شرایطی که متضمن منزلت و افزایش اتکای به نفس بوده و شرکت فعال کودک در جامعه را تسهیل کند، رشد یافته و از یک زندگی آبرومند و کامل برخوردار شود». این کنوانسیون در ماده دوم خود به اصل منع تبعیض علیه کودکان معلول اشاره کرده است و اعلام می‌کند: «حکومت‌های عضو این پیمان، برای هر کودکی که در قلمرو آنها است، بدون تبعیض و یا فرق‌گذاری و به دور از هر گونه وابستگی به ... معلولیت ... و هر موقعیت دیگری که کودک در آن است، اجرای حقوق مندرج در این پیمان‌نامه را تضمین می‌کنند». همچنین، کنفرانس جهانی توسعه اجتماعی کپنهاگ که با حضور سران دولت‌ها در مارس ۱۹۹۵ م در کشور دانمارک برگزار شد، در اعلامیه پایانی خود آورده است: «معلولان یکی از بزرگ‌ترین اقلیت‌ها، یعنی یک‌دهم جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. اینان در اکثر موارد از روی ناچاری به فقر، بیکاری و انزوای اجتماعی تن در داده‌اند... ما، در تعالی بخشیدن و نیل به اهداف جهانی دسترسی عادلانه به تعلیم و تربیت مترقی، دستیابی به بالاترین سطح سلامت جسمی و روانی، دسترسی همگان به مراقبت‌های بهداشتی و اولیه، به کارگیری تلاش‌های خاص در راه اصلاح نابرابرهای مربوط به شرایط اجتماعی، بدون هرگونه توجه به تفاوت‌های نژادی، ملیت، جنسیت، سن و سال و یا معلولیت، احترام و ارتقای فرهنگ مشترک و فرهنگ‌های خاص خود، تلاش در تقویت نقش فرهنگ در توسعه، حفظ مبانی اساسی توسعه مستمر مردم‌گرا و کمک به گسترش کامل منابع انسانی و توسعه اجتماعی خود را متعهد می‌دانیم».^{۱۵} اعلامیه کنفرانس جهانی زن (پکن ۱۹۹۵) هم در بند ۳۲ این اعلامیه تصریح می‌کند که دولت‌ها باید بر تلاش‌هایی که جهت تضمین برخورداری برابر عموم زنان و دختران از جمیع حقوق بشر و آزادی‌های بنیادین و حذف موانع چندگانه‌ای که در راه توانمندسازی و پیشرفت آنان به دلیل عواملی چون ... یا معلولیت ... وجود دارد، بیفزایند.^{۱۶} مجمع عمومی در گامی دیگر در ۱۶ دسامبر ۱۹۷۶، سال ۱۹۸۱ را «سال بین‌المللی معلولان» نام نهاد. سال بین‌المللی معلولان

15. *Copenhagen Declaration on Social Development*, World Summit for Social Development, UN Documents, 14 March 1995, A/CONF.166/9, available online at: <http://www.un-documents.net/cope-dec.htm>

همچنین جهت دسترسی به متن فارسی سند، رک:

<http://www.unic-ir.org/hr/declaration-copenhagen.htm>

16. Fourth World Conference on Women, Beijing Declaration. available online at: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>

برای دسترسی به متن فارسی سند، رک:

<http://www.unic-ir.org/hr/declaration-beijing.htm>

برنامه‌های متعددی برای افراد معلول به همراه داشت؛ اما مهم‌ترین ره‌آورد آن، زمینه‌سازی تصویب برنامه جهانی اقدام برای معلولان در سال بعد بود. در سوم دسامبر ۱۹۸۲، مجمع عمومی گام مهمی در جهت تحقق اهداف سال بین‌المللی معلولان از رهگذر برنامه جهانی اقدام برای معلولان برداشت. این برنامه اصل برابری فرصت‌ها را به یک موضوع جهانی مبدل ساخت. اصل مذکور این فرصت را به همه اقشار جامعه می‌دهد که به یک میزان از امکانات زندگی (رفاهی، شغلی، تحصیلی و...) برخوردار باشند. برنامه عمل جهانی ۱۹۸۲^{۱۷} اگرچه سند الزام‌آوری تلقی نمی‌شود، امروزه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارها برای ارائه راهکارهای مناسب در سه حوزه پیشگیری از معلولیت توان‌بخشی و برابری فرصت‌ها محسوب می‌شود. سازمان ملل در ادامه فعالیت‌های خود در مورد معلولان، فاصله ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۲ م را «دهه اشخاص معلول» نام گذاشت. در ۱۶ دسامبر ۱۹۹۲ م، مجمع عمومی از دولت‌ها درخواست کرد روز سوم دسامبر هر سال (سال‌روز تصویب برنامه جهانی اقدام در ۱۹۸۲) را «روز جهانی افراد معلول» نام‌گذاری کنند. در همان سال نیز اکوسوک حمایت خود را از اعلام دهه آسیا - پاسیفیک (۱۹۹۳ - ۲۰۰۲ م) برای اشخاص معلول ابراز کرد. پایان دهه بین‌المللی معلولان مصادف با تصویب قواعد استاندارد برای اشخاص دارای معلولیت در مورد برابری فرصت‌ها در تاریخ ۲۰ دسامبر ۱۹۹۳ بود.^{۱۸} این قواعد نیز در کنار برنامه جهانی اقدام از دیگر اسناد مهم حمایت از افراد دارای معلولیت محسوب می‌شود که راهکارهای مناسبی در جهت بهبود وضعیت معلولان در جوامع، به دولت‌ها عرضه کرده است. در نهایت، تصویب کنوانسیون مربوط به حقوق اشخاص معلول مصوب ۲۰۰۶^{۱۹} به‌عنوان آخرین ره‌آورد جامعه بین‌المللی است و بیانگر گام اول گذار از مرحله حقوق اعلامی به حقوق الزامی است.

۲.۱.۲. حقوق معلولین در قوانین عادی

مدیریت شهری از رهگذر اعمال ضوابط و مقررات شهرسازی، نظام کالبدی و فضایی شهر را تعریف می‌کند و از همین رو همه عواملی را که در شهر به‌عنوان فعالیت‌های شهری عینیت می‌یابند - شامل فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... - تحت تأثیر خود قرار می‌دهد (رهنمایی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۲). مدیریت شهری که امروزه با رفاه تمام شهروندان ارتباط

17. <http://www.isaarsci.ir/eduartsoci%20folder/eduartsoci144.htm>

18. Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, A/RES/48/96, 85th plenary meeting, 20 December 1993. available online at: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r096.htm>

برای دسترسی به متن فارسی سند، رک:

<http://www.unic-ir.org/hr/on%20the%20equalization%20opportunities.html>

19. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), available online at:

<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>

دارد، باید بستر لازم برای تأمین مسکن مناسب، آب سالم، بهداشت شهری، آموزش و اشتغال، تغذیه، امنیت و اوقات فراغت را برای شهروندان مهیا سازد (اقبال، ۱۳۸۷: ۱۳۵). پس، قوانین و مقررات شهرسازی مناسب و مؤثر از ارکان اصلی و ضروری در مدیریت توسعه شهرها است. با جمع دو گزاره فوق - اهمیت توجه به حقوق معلولین و نیز نقش ضوابط شهرسازی در فرایند مدیریت شهری - می توان این گونه نتیجه گرفت که تصویب قوانین مناسب در حمایت و تأمین حقوق اولیه افراد ناتوان و معلول گامی به سوی دستیابی به توسعه پایدار و خلق «شهر مطلوب» خواهد بود.

الف) مصوبات قوه مقننه

فهرست مهم ترین قوانین و مقررات مصوب قوه مقننه در ارتباط با وضعیت و حقوق معلولین به شرح ذیل است:^{۲۰}

۱. توصیه نامه بین المللی شماره ۹۹ در خصوص تجدید تربیت و آموزش حرفه ای معلولین مصوب مجلس شورای ملی مصوب ۱۳۳۸/۷/۸؛
۲. تبصره دوم ماده ۱۱۹ قانون کار مصوب ۱۳۶۹/۸/۲۹؛
۳. قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران / مواد ۳۸ (در خصوص حمایت بیمه ای)، ۴۳ و بند ج ماده ۱۹۳؛^{۲۱}
۴. قانون برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی ایران (ماده ۳۰، بند دوم) مصوب ۱۳۸۳/۶/۱۱؛^{۲۲}
۵. قانون جامع حمایت از حقوق معلولان، مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۶ (ماده ۲ و تبصره های چهارگانه و نیز تبصره ماده ۴)؛^{۲۳}

۲۰. جهت رعایت تناسب و ارتباط مفاهیم در مطالب مربوط و پرهیز از اطباب کلام، تنها نص آن دسته از قوانین که با حوزه حقوق شهری معلولین ارتباط مستقیم دارند در این نوشتار ذکر می شود و درباره سایر مصوبات تنها به تصریح نام و مشخصات اکتفا خواهد شد:

۲۱. ماده ۱۹۳ - بند (ج):

«ج - به منظور ارتقای سطح کیفی و کمی خدمات توان بخشی و دسترسی آحاد مردم به این خدمات با هدف تساوی فرصت ها و مشارکت معلولین در جامعه، مناسب سازی اماکن عمومی (خصوصی و دولتی) در طول برنامه سوم صورت می گیرد...»

۲۲. «ماده ۳۰ - الف) هویت بخشی به سیما و کالبد شهرها، حفظ و گسترش فرهنگ معماری و شهرسازی و ساماندهی ارائه خدمات شهری از طریق... ۲۰: مناسب سازی فضاهای شهری و روستایی برای جانبازان و معلولین جسمی - حرکتی و اعمال این ضوابط در اماکن و ساختمان های عمومی و دولتی تا پایان برنامه چهارم.»

۲۳. «ماده ۲ - کلیه وزارتخانه ها، سازمان ها و مؤسسات و شرکت های دولتی و نهادهای عمومی و انقلابی

۶. قانون پنج ساله برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۱۵ (ماده ۱۶۹)؛^{۲۴}

۷. سیاست‌های کلی نظام: بخش سیاست‌های کلی نظام در امور ترویج و تحکیم فرهنگ ایثار و جهاد و ساماندهی امور ایثارگران بند ۹^{۲۵} و بند ۱۱ در بخش شهرسازی؛^{۲۶}
۸. لایحه حمایت از سامانه حمل و نقل ریلی شهری و حومه مصوب مجلس شورای اسلامی (تبصره ماده ۲) در ۱۳۸۵/۵/۲۲.^{۲۷}

ب) مصوبات قوه مجریه

اگرچه نهاد اصلی قانون‌گذار در هر کشور، قوه مقننه آن کشور است، اما گاه ورود برخی نهادهای موازی با تعریف صلاحیت‌های متقارن اسباب چنددستگی و چندگانگی را در سیاق تصویب مقررات در یک حوزه خاص پدید می‌آورد. از دیگر سو، همواره مجموعه دولت و قوه

موظف‌اند در طراحی، تولید و احداث ساختمان‌ها و اماکن عمومی و معابر و وسایل خدماتی به نحوی عمل نمایند که امکان دسترسی و بهره‌مندی از آن‌ها برای معلولان همچون افراد عادی فراهم گردد. تبصره ۱-وزارتخانه‌ها، سازمان‌ها و مؤسسات و شرکت‌های دولتی و نهادهای عمومی و انقلابی موظف‌اند جهت دسترسی و بهره‌مندی معلولان، ساختمان‌ها و اماکن عمومی، ورزشی و تفریحی، معابر و وسایل خدماتی موجود را در چارچوب بودجه‌های مصوب سالانه خود مناسب‌سازی نمایند. تبصره ۲- شهرداری‌ها موظف‌اند از صدور پروانه احداث و یا پایان کار برای آن تعداد از ساختمان‌ها و اماکن عمومی و معابری که استانداردهای تخصصی مربوط به معلولان را رعایت نکرده باشند خودداری نمایند...».

۲۴. ماده ۱۶۹ - «شورای عالی شهرسازی و معماری موظف است به منظور تدوین و ترویج الگوهای معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی:

الف - با تشکیل کارگروهی مرکب از نمایندگان دستگاه‌های ذی‌ربط و صاحب‌نظران و متخصصان رشته‌های معماری، شهرسازی و حوزوی نسبت به انجام پژوهش‌های کاربردی، سیاست‌گذاری، تدوین ضوابط و مقررات و ترویج الگوهای موردنظر اقدام نماید. ب - طرح‌های مناسب‌سازی ساختمان‌ها و فضاهای شهری و روستایی برای معلولین جسمی و حرکتی را بررسی، تهیه و تدوین نماید. شهرداری‌ها و دهیاری‌ها موظفند براساس ضوابط و طرح‌های موضوع این بند نسبت به مناسب‌سازی معابر و فضاهای عمومی شهری و روستایی اقدام نمایند...».

۲۵. «۹- مناسب‌سازی بناها و مراکز خدمات عمومی، معابر شهری، مراکز اداری، تفریحی و ورزشی و وسائط نقلیه عمومی با وضعیت جسمی جانبازان و ناتوانان جسمی و حرکتی، منطبق بر معیارهای مطلوب».

۲۶. «۱۱- رعایت نیاز و آسایش جانبازان و معلولان در طراحی فضای شهری و اماکن عمومی».

۲۷. «ماده ۲. شهرداری‌های شهرهای بالای پانصد هزار نفر جمعیت با مشارکت دولت موظف‌اند نسبت به تهیه طرح جامع حمل و نقل و ترافیک اقدام نمایند. در شهرهای بالای یک میلیون نفر جمعیت، انجام مطالعات امکان‌سنجی سامانه حمل و نقل ریلی شهری و حومه بر مبنای مطالعات طرح جامع حمل و نقل و ترافیک مصوب، الزامی است. مرجع تصویب مطالعات یادشده شورای عالی هماهنگی ترافیک شهرهای کشور است.

تبصره - اتخاذ تدابیر خاص به منظور حمل و نقل آسان افراد ناتوان و معلول در معابر، شبکه حمل و نقل و محیط‌های شهری در شهرهای بالای پانصد هزار نفر جمعیت در چارچوب این طرح‌ها منظور می‌گردد».

مجریه نقشی پررنگ در اعتلای حقوق شهروندان و تحقق استانداردهای حقوق بشر در سطح اجماع خود ایفا می‌کند. در زمینه مقررات و ضوابط شهرسازی نیز همین روال صادق است. در واقع، اگرچه برخی از قوانین مرتبط از سوی قوه مقننه به‌عنوان مرجع اصلی قانون‌گذاری در کشور به تصویب رسیده است، ولی به دلایل متعدد، مصوبات و اقدامات قوه مجریه و نهادهای زیرمجموعه آن در جایگاهی مهم‌تر قرار گرفته در عرصه مدیریت شهری نقشی تأثیرگذارتر به عهده دارند. برای نمونه، نهاد شورای عالی معماری و شهرسازی به‌عنوان اصلی‌ترین مرجع تصمیم‌سازی در حوزه حقوق شهری که دو نهاد عمومی غیردولتی^{۲۸} دیگر مکلف به اقدام در حیطه تصمیمات و مصوبات شورای عالی هستند،^{۲۹} جزئی از وزارت راه و شهرسازی محسوب شده و اعضای تشکیل‌دهنده آن از بدنه قوه مجریه گزینش شده‌اند.^{۳۰} با توجه به استدلالات فوق و حسب حیطه اختیارات و وظایف گسترده‌ای که مدیران بدنه قوه مجریه در حوزه‌های

۲۸. شهرداری و شورای اسلامی شهر

۲۹. به استناد ماده ۷ قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری، «شهرداری‌ها مکلف به اجرای مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران طبق مفاد ماده ۲ می‌باشند». همچنین به استناد بند ۱۱ ماده ۷۱ قانون تشکیلات، وظایف و انتخابات شوراهای اسلامی کشور، یکی از وظایف شورای شهر «همکاری با شهرداری جهت تصویب طرح حدود شهر با رعایت طرح‌های هادی و جامع شهرسازی پس از تهیه آن توسط شهرداری با تأیید وزارت کشور و وزارت مسکن و شهرسازی» است.

۳۰. به استناد ماده ۳ قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران مصوب ۱۳۵۱/۱۲/۲۲، اعضای شورای عالی عبارت‌اند از: «وزیر آبادانی و مسکن. وزیر کشور. وزیر اقتصاد. وزیر فرهنگ و هنر. وزیر آب و برق. وزیر کشاورزی و منابع طبیعی. وزیر جنگ، رئیس سازمان برنامه و بودجه. ریاست شورای عالی شهرسازی و معماری ایران با وزیر آبادانی و مسکن خواهد بود». با تغییر در ساختار برخی از وزارتخانه‌های مذکور، اعضای فعلی شورا به قرار زیر هستند: وزیر و دو معاون وزیر راه و شهرسازی (به‌عنوان دبیر شورا)، معاون وزیر و رئیس سازمان جنگل‌ها و مراتع و آبخیزداری کشور از وزارت جهاد کشاورزی، معاونت مهندسی پدافند غیرعامل از وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، معاون وزیر و مدیر عامل سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران از صنعت، معدن و تجارت، معاونت محیط زیست انسانی از سازمان حفاظت محیط زیست، معاون توسعه مدیریت و منابع از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاون عمرانی و توسعه امور شهری و روستایی از وزارت کشور، قائم مقام سازمان و معاون میراث فرهنگی از سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، معاون امور آب و آبفا از وزارت نیرو، معاون نظارت راهبردی از معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری، رئیس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاون عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی از بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، رئیس سازمان نظام مهندسی ساختمان کشور از سازمان نظام مهندسی ساختمان کشور، نماینده مجلس و عضو ناظر از مجلس شورای اسلامی.

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در متن ماده ۳ قانون تأسیس شورای عالی معماری و شهرسازی، اصل بر حضور وزرای نام‌برده در جلسات شورای عالی است و حضور معاونین به صورت استثنای مندرج در تبصره سوم این ماده (تبصره ۳) در صورتی که هر یک از اعضای شورا نتواند شخصاً در هر یک از جلسات شورا شرکت کند یکی از معاونان خود را به شورا اعزام خواهد داشت) لحاظ شده است. حال آنکه در رویه این شورا، با غلبه استثناء بر اصل، همواره شاهد حضور معاونین وزرا هستیم.

مختلف در ساماندهی و پیشبرد مدیریت شهری بر عهده دارند، علی القاعده موظف‌اند با نگاهی عمیق‌تر و آشنا تر نسبت به مسائل، نیازها، مشکلات، ظرفیت‌ها و استعداد های شهر بنگرند و طرح‌های دغدغه‌مندتری جهت ارائه در هیئت‌وزیران آماده کنند تا از این رهگذر اقدامات مفیدتری در جهت تأمین حقوق و مطالبات شهروندان و رفع معضلات موجود در سطح شهر صورت پذیرد.

در اینجا، به بررسی مصوبات قوه مجریه در حوزه حقوق معلولین، با تأکید بر مصوبات حوزه شهری، خواهیم پرداخت.

۱. آیین‌نامه اجرایی ماده (۲) قانون جامع حمایت از حقوق معلولان جامع حمایت از حقوق معلولان به استناد تصویب‌نامه شماره ۱۴۲۷۷/۱۴۶۰/۳۱۹۶۰ مورخ ۱۳۸۴/۳/۹ و اصلاحیه آن به استناد مصوبه شماره ۱۴۵۵۱۵/۴۷۴۵۷/۱۳۹۱/۳/۸ هیئت محترم وزیران؛^{۳۱}

۲. آیین‌نامه اجرایی بند «ج» ماده (۱۹۳) قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران؛

۳. برنامه جامع حمایت از حقوق افراد دارای معلولیت، مصوب هیئت‌وزیران، (مواد ۲ و ۳)، در تاریخ ۱۳۹۴/۳/۱۰؛^{۳۲}

۴. دستورالعمل نحوه واگذاری اتوبوس از وزارت کشور به اتوبوسرانی شهرها و بهره‌برداری آن مصوب هیئت‌وزیران، (بند سوم ماده ۹)، به تاریخ ۱۳۸۵/۹/۵.^{۳۳}

۵. دستورالعمل اجرایی اصلاح ساختار سامانه‌های حمل‌ونقل عمومی و ساماندهی حمل‌ونقل درون‌شهری مصوب هیئت وزیران: ماده ۴، تدابیر بخش الف، بند ۲۶ تاریخ: ۱۳۸۵/۲/۱۰؛^{۳۴}

۶. بخشنامه وزارت کشور مصوب معاونت هماهنگی امور عمرانی وزارت کشور، شماره بخشنامه: ۴۴۲۶/۳/۳۳ به تاریخ ۱۳۷۰/۳/۲؛

۷. آیین‌نامه اجرایی تأسیس استخرهای شنا، مصوب هیئت‌وزیران به تاریخ ۱۳۶۴/۲/۱۵؛

۳۱. «ماده ۲- شهرداری‌های سراسر کشور موظف‌اند از صدور پروانه احداث و پایان کار برای ساختمان‌ها و اماکن عمومی و معابر در صورت عدم رعایت استانداردهای تخصصی مربوط به معلولان از جمله عدم مطابقت با نقشه یا ضوابط و مقررات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران خودداری نمایند».

۳۲. ۲- دستگاه‌های متولی صدور مجوز مربوط مکلف‌اند با رعایت قوانین و مقررات مربوط، ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد دارای معلولیت و استانداردهای مناسب‌سازی را در شرایط و الزامات صدور مجوز لحاظ نمایند».

۳۳. ۳- «بر آوردن انتظارات مسافران و افزایش مطلوبیت استفاده از ناوگان حمل‌ونقل عمومی از نظر کمی و کیفی از قبیل: ... استفاده از اتوبوس کم‌ارتفاع یا قابل استفاده معلولان و سایر روش‌های نوین یا بهینه بهره‌برداری».

۳۴. ۲۶- ساماندهی معابر برای تردد عابر پیاده و افراد کم‌توان به‌ویژه معلولان».

۷. تصویب‌نامه در خصوص تشکیل ستاد هماهنگی مناسب‌سازی کشور، مصوب هیئت‌وزیران به تاریخ ۱۳۹۴/۳/۱۰، (مواد ۲ و ۳).^{۳۵}

۲.۲. سیر قانون‌گذاری شهری در زمینه مناسب‌سازی محیط برای معلولین

نخستین گام در راستای نظام‌مندسازی حوزه شهری در ایران مسبوق به تصویب قانون شهرسازی به سال ۱۳۳۴ ش و نزد کمیسیون مشترک مجلسین شورا و سنا است. پس از آن، قانون تأسیس وزارت آبادانی و مسکن در ۱۳۴۲/۱۲/۲۶ به تصویب رسید که در آن از تهیه و اجرای طرح‌های شهرسازی سخن به میان آمد. سرانجام «قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران» در سال ۱۳۵۱ به تصویب رسید که تصمیم‌گیری در زمینه مقررات شهرسازی را از محدوده وظایف و اختیارات یک وزارت خانه خارج کرد و در صلاحیت شورایی از وزیران هشت وزارتخانه قرار داد.^{۳۶} اهداف اصلی این قانون در ماده یک آن آمده است.^{۳۷} این قانون ترتیباتی در زمینه ساخت‌وساز، حفاظت از فضای سبز شهرها و گسترش آن، فضاهای فرهنگی، ورزشی و تفریحی و مانند آن‌ها و میزان تراکم و ارتفاع ساختمان‌ها و خطوط عقب‌نشینی در کوچه‌ها و خیابان‌ها و کاربری زمین‌ها برقرار کرده است. تدوین طرح جامع برای شهرها و سپس طرح‌های تفصیلی از مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری است. مصوبات این شورا به موجب ماده ۷ این قانون، برای شهرداری‌ها در زمینه مقررات شهرسازی و طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها لازم‌الاجرا است.^{۳۸} به دیگر سخن و همچنان که پیش‌تر بدان اشاره رفت، شورای عالی شهرسازی و معماری در وضع و تصویب این مقررات در قامت قانون‌گزار جلوه گر شده است.

۳۵. «۲- دستگاه‌های متولی صدور مجوز مربوط مکلف‌اند با رعایت قوانین و مقررات مربوط، ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد دارای معلولیت و استانداردهای مناسب‌سازی را در شرایط و الزامات صدور مجوز لحاظ نمایند. ۳- وزارت راه و شهرسازی موظف است در کلیه طرح‌های آماده‌سازی و اجرای مجتمع‌های مسکونی به صورت انبوه و نیز طراحی و اجرای شهرهای جدید، ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد دارای معلولیت را رعایت نماید.»

۳۶. به موجب ماده ۳ قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری.

۳۷. ماده یک قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری: «برای هماهنگ کردن برنامه‌های شهرسازی به منظور ایجاد محیط زیست بهتر برای مردم همچنین به منظور اعتلای هنر معماری ایران و رعایت سبک‌های مختلف معماری سنتی و ملی و ارائه ضوابط و جنبه‌های اصیل آن با در نظر گرفتن روش‌های نوین علمی و فنی و در نتیجه یافتن شیوه‌های اصولی و مناسب ساختمانی در مناطق مختلف کشور با توجه به شرایط اقلیمی و طرز زندگی و مقتضیات محلی، شورای عالی شهرسازی و معماری ایران تأسیس می‌شود.»

۳۸. ماده ۷ قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری: «شهرداری‌ها مکلف به اجرای مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران طبق مفاد ماده ۲ هستند.»

البته روند قانون‌گذاری در حوزه شهری و مرتبط با حقوق معلولین و افراد ناتوان محدود به قوانین معدود مذکور نشد. با گذشت زمان و به‌ویژه پس از جنگ تحمیلی هشت‌ساله، ضرورت پرداختن به مسائل معلولین و جانبازان نمود عینی‌تری یافت. از نمونه این توجهات می‌توان «دستورالعمل و ضوابط مناسب‌سازی برای معلولین جسمی و حرکتی» مصوب شورای عالی معماری و شهرسازی را در سال ۱۳۷۸ نام برد که تا به حال نیز ملاک عمل مناسب‌سازی در سراسر کشور بوده است. این ضوابط همگام با قانون جامع حمایت از معلولان و آیین‌نامه‌های اجرایی آن به‌عنوان سند زیرینی برای مناسب کردن فضای شهری و معماری مدنظر قرار گرفته است.

پیش از بررسی مقررات و ضوابط مناسب‌سازی محیط شهری مخصوص معلولین، لازم است ابتدا تعریف مناسب و دقیقی از اصطلاح «مناسب‌سازی» به دست دهیم. منظور از مناسب‌سازی عبارت است از «اصلاح محیط و تدارک وسایل حمل‌ونقل است به طوری که افراد معلول قادر باشند تا آزادانه و بدون خطر در محیط پیرامون خود اعم از اماکن عمومی، معابر، محیط شهری و ساختمان‌های عمومی حرکت کنند و از تسهیلات محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی با حفظ استقلال فردی لازم بهره‌مند شوند».^{۳۹} هدف از مناسب‌سازی محیط شهری دستیابی معلولین در جهت رسیدن به استقلال نسبی و به عبارتی تساوی فرصت‌ها، عدالت اجتماعی و پیوستن تمامی افراد معلول به جامعه و ایجاد اجتماعی بدون مانع است.

متأسفانه به‌رغم توجه مستمر و تصویب ضوابط و مقررات پیشرو در زمینه رعایت وضعیت و حقوق معلولین در شهر و تأکید مداوم بر اجرای مقررات از سوی نهادهای ذی‌مدخل و ذی‌صلاح در امر صدور مجوزهای ساخت‌وساز یا مجری طرح‌های عمومی و دولتی در سطح شهر همچنان شاهد بی‌توجهی‌های مستمر و عامدانه نسبت به این مقررات در فرایند اداره شهر و گسترش ساختمان‌های فاقد استانداردهای لازم در جهت رعایت غبطه معلولین هستیم. به نظر می‌رسد فقدان مرجع مستقل ملی جهت نظارت بر اجرای مقررات مذکور، بی‌توجهی دستگاه‌های فرهنگی به موضوع مناسب‌سازی و فرهنگ‌سازی در جامعه، فقدان برنامه‌ریزی منسجم و صحیح و قابل اجرا برای کلیه دست‌اندرکاران و آشفته‌گی‌های موجود در نظام‌های مدیریتی شهری ناشی از عدم تسلط بر اصول مدیریت شهر و عدم احاطه بر مسائل و دانش روز در بین دستگاه‌های دولتی، ناآشنایی مهندسان و مشاوران و عوامل ساخت‌وساز فیزیکی جامعه و کم‌توجهی سازمان نظام مهندسی به موضوع و عدم آگاهی و آشنایی کامل جامعه هدف نسبت به این بخش از حقوق شهروندی خود از مهم‌ترین دلایل این بحث باشد.

۳۹. ماده یک آیین‌نامه اجرایی ماده ۲ قانون جامع حمایت از معلولان، مصوب ۱۳۸۴/۳/۴.

۲.۲. ۱. مناسب‌سازی معابر عمومی

مهم‌ترین و پرکاربردترین قانونی که از سال‌های دور در حوزه مناسب‌سازی معابر عمومی مورد استناد و استفاده قرار می‌گیرد تحت عنوان «ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای افراد معلول جسمی - حرکتی مصوبه مورخ ۱۳۶۸/۸/۳» و اصلاحیه آن موضوع مصوبه ۳۱۰/۳۲۰۰ مورخ ۱۳۷۸/۱۰/۶ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران شناخته می‌شود.

الف) پیاده‌روها

ناهمواری‌ها و سازه‌های غیر کارشناسانه موجود در شبکه دسترسی پیاده شهری و عدم امکان حرکت ایمن و آسوده در مسیرهای پیاده، برای افراد مشکل ایجاد می‌کند. افراد سالخورده، مادرانی که کودکان خود را در کالسکه حمل می‌کنند، زنان باردار و معلولان از وجود این موانع و نامناسب یا نامسطح بودن مسیرها، گذرگاه‌ها و کف پوش‌ها رنج می‌برند. کوچه‌ها بخشی از شبکه ارتباط شهری هستند که اصولاً معبر پیاده‌ها و معمولاً باریک و پریپیچ‌وخم‌اند. چنین کوچه‌هایی پیاده‌رو مجزا ندارند. ورود اتومبیل به این کوچه‌ها مشکل عبور و مرور پیاده و سواره را پدید آورده است. مشکلات و خطرهایی که در چنین وضعی عابر پیاده را تهدید می‌کند، مشخص است. اگر این عابر معلول و باصندلی چرخ‌دار باشد، آشکارا در معرض خطر بیشتری قرار می‌گیرد. افزون بر عبور وسایل نقلیه موتوری در کوچه‌ها، جنس کف، شیب، عرض کوچه و نحوه ارتباط کوچه با خیابان نیز از جمله مسائلی است که برای حرکت معلولان مشکلات بسیاری پدید می‌آوردند. جوی‌ها، آب روده‌ها، چاله‌های کف کوچه و دست‌اندازها نیز از موانع حرکت صندلی چرخ‌دار یا فردی دارای عصا و... است (شقایق و مداحی، ۱۳۹۱: ۱۹). احداث کارشناسانه و اصولی پیاده‌روها و رفع این موانع در شهر، از اقدامات مهمی است که مشارکت هرچه بیشتر معلولان در فعالیتهای اجتماعی و حضور در فضاهای شهری را برای آنان میسر ساخته است و ایشان را شهروند درجه یک و در ردیف سایر شهروندان عادی جامعه معرفی می‌کند.^{۴۰}

۴۰. چندی پیش در روزنامه ... خبری درج شد مبنی بر اینکه دختر جوانی به علت سقوط در نهر آب در منطقه غرب تهران مفقود شده است. بعدها مشخص شد که این دختر جوان در یک شب بارانی در نهر سقوط کرده و لاشه متلاشی شده وی پس از گذشت بیش از یک ماه کیلومترها دورتر از محل سقوط کشف شد. اما در این خبر دلایل واقعی سقوط دختر جوان ذکر نشده بود. واقعیت این است که این جوان از ناحیه پا دارای معلولیت بود و تاریکی هوا، بارش باران، لغزندگی خیابان و نبودن حفاظ بر روی رودخانه و عدم تعادل کافی باعث سقوط او به داخل نهر و در نهایت مرگ او شده است. این حادثه یا حوادثی از این دست، ممکن است برای هر فرد - اعم از کودک، سالمند یا معلول - اتفاق افتد و فقدان تجهیزات مناسب شهری و پیش‌بینی تدابیر لازم جهت حضور ایمن افراد دارای ویژگی‌های خاص در سطح جامعه به بروز وقایع تلخی از این دست دامن خواهد زد (توان‌یاب، ۱۳۸۵: ۴۱).

شهرداری تهران در ۱۰/۱۰/۱۳۸۴ با صدور بخشنامه‌ای خطاب به کلیه معاونان، مشاوران، شهرداران مناطق ۲۲ گانه و سازمان‌ها و شرکت‌های تابعه شهرداری، دستور مناسب‌سازی فضاهای شهری تهران را حداکثر تا پایان سال ۱۳۸۵ صادر کرد. همچنین براساس یکی از مفاد این بخشنامه، شهرداری‌ها موظف‌اند از صدور پروانه احداث و پایان کار برای ساختمان‌ها، اماکن و معابری که ضوابط و مقررات شهرسازی را برای معلولان رعایت نکرده باشند، خودداری کنند. در راستای اجرای همین بخشنامه و به‌رغم سپری شدن مهلت زمانی مندرج در بخشنامه، معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران در ۱۳۸۶/۲/۲ و در راستای اجرای مصوبه ۱۵۸ شورای اسلامی شهر تهران، بخشنامه شماره ۱۶۴۷/۷۰ را در خصوص «مناسب‌سازی معابر، پارک‌ها و ساختمان‌های عمومی» صادر کرد و در بند سوم آن، پیش‌بینی مسیر ویژه نابینایان را در احداث معابر پیاده و تغییر جنس کف‌سازی در تقاطع‌ها را الزامی دانست. همچنین، شورای اسلامی شهر تهران در اردیبهشت ۱۳۸۸ با تصویب برنامه پنج‌ساله اول شهر تهران و در بند ۵۹ آن، شهرداری تهران را موظف ساخت برای تأمین امنیت و سلامت شهروندان با اولویت حرکت جانبازان، معلولین و سالمندان و با توجه به مفاد مصوبات شورای اسلامی شهر تهران و سایر قوانین و مقررات موضوعه نسبت به ارائه برنامه اجرایی مشخص حداکثر ظرف مدت شش ماه در خصوص ساماندهی شبکه‌های دسترسی مناسب و حرکت پیاده برای تردد آرام و ایمن در محلات و بین محلات، اقدام کند.

برخی از مهم‌ترین ضوابطی که برای احداث پیاده‌رو منطبق با وضعیت معلولین در مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری مطرح نظر قرار گرفته است به شرح ذیل است:

- حداقل عرض مفید پیاده‌رو ۱۲۵ سانتی‌متر؛
- وجود حداقل ۲۱۰ سانتی‌متر ارتفاع آزاد در پیاده‌روهای مسقف و نصب یک آگاهی‌دهنده قابل لمس برای نابینایان؛
- حداکثر شیب عرضی پیاده‌رو دو درصد؛
- ایجاد جدول به ارتفاع حداقل ۵ سانتی‌متر به رنگ متضاد با محیط اطراف، بین پیاده‌رو و سواره‌رو و همچنین بین پیاده‌رو و باغچه یا جوی کنار پیاده‌رو؛
- انتخاب پوشش کف پیاده‌روها باید از مصالح سخت، ثابت، غیر لغزنده و صاف؛
- انتخاب موزاییک‌های شیاردار برای تعیین مسیر و جهت حرکت؛
- انتخاب موزاییک‌های سکه‌ای برای تعیین تغییر مسیر و هشدار؛
- پیش‌بینی پل ارتباطی بین پیاده‌رو و خیابان در تقاطع‌ها و امتداد کلیه خط‌کشی‌های عابر؛
- تعبیه علائم حسی قابل تشخیص در محل ارتباط پیاده‌رو با سواره‌رو برای نابینایان و کم‌بینایان؛

- عدم پیشروی رامپ جدول^{۴۱} در مسیر حرکت و توقف اتومبیل؛
- الزام در هم سطح بودن هر گونه درپوش با سطح پیاده‌رو؛
- ساختن پل‌های ارتباطی بین پیاده‌رو و سواره‌رو در امتداد خط کشی عابر پیاده.

ب) سیستم حمل و نقل

پس از سیستم پیاده‌رو که ابتدایی‌ترین و ضروری‌ترین راه دسترسی معلولین و جانبازان به مراکز مقصد سفر آن‌ها در سطح شهر است، استفاده از حمل و نقل عمومی یکی از مهم‌ترین سیستم‌های ارتباطی این قشر جامعه با محیط‌های مختلف شهری است. بنابراین، می‌بایست نحوه طراحی و وسایل حمل و نقل عمومی و همچنین تسهیلات دسترسی به آن‌ها نظیر ایستگاه‌ها و پایانه‌ها به صورتی باشد که معلولین و سالخورده‌گان به آسانی بتوانند از این وسایل نقلیه استفاده کنند. علی‌رغم حمایت‌های نهضت‌های حامی حقوق افراد دارای ناتوانی، بسیاری از شهرها به «زندان‌های نامرئی» برای افراد دارای ناتوانی سالمندان بدل شده‌اند؛ چراکه این گروه را در انتخاب محل سکونت محدود کرده و با در دسترس قرار دادن سیستم حمل و نقل نامناسب و ناسازگار با شرایط ایشان، آن‌ها را به‌طور غیرمستقیم به حاشیه رانده و از حضور در کنار سایر اعضای جامعه محروم کرده است (Gilderbloom & Rosentraub, 1990; 241-282).

یکی از اقدامات مهم در زمینه مناسب‌سازی، اختصاص فضای ویژه‌ای از ناوگان حمل و نقل عمومی اعم از اتوبوس و مترو برای کم‌توانان جسمی است و مصوبه مورخ ۸۴/۴/۱۴ شورای اسلامی شهر تهران با عنوان «مناسب‌سازی فضاهای شهری برای جانبازان و معلولین جسمی و حرکتی» در این خصوص قابل ذکر است. در ابتدای این مصوبه، مجدداً بر رعایت حقوق معلولان تأکید شده است: برخوردار بودن از حقوق مدنی متناسب با شأن انسانی کم‌توانان جسمی و حرکتی و جانبازان محترم انقلاب اسلامی برای تحرک و دسترسی ایمن به خدمات، فضاها و تأسیسات عمومی شهرها با هدف برقراری و اعطای استقلال نسبی، فردی و اجتماعی به این گروه‌های ویژه، بایستی در ردیف وظایف مسلم حاکمیت و شهروندان و به‌ویژه متولیان مدیریت شهری قرار گیرد. همچنین، شهرداری تهران موظف شده است از تاریخ ابلاغ این مصوبه، حداکثر ظرف مدت دو سال نسبت به مناسب‌سازی معابر و فضاهای شهری اقدام کرده و تسهیلات لازم را در امر رفت و آمد معلولان از طریق شرکت واحد اتوبوسرانی و شرکت مترو و سازمان تاکسیرانی فراهم آورد. همچنین کنترل‌های لازم را در صدور هرگونه مجوز ساخت و ساز و پایان کار جهت رعایت ضوابط شهرسازی و معماری برای معلولان به عمل آورد.

۴۱. به معنای سطح شیب‌دار کوتاهی است که با بریدن یا افزودن بر جدول ایجاد شود.

مهم‌ترین مقررات حاکم در زمینه کیفیت دسترسی معلولین به سیستم حمل‌ونقل عمومی به شرح ذیل است:

- حداقل عرض پیاده‌روهایی که دسترسی به سیستم‌های حمل‌ونقل عمومی را فراهم می‌کند ۱۸۰ سانتی‌متر و در مناطق شهری ۳۰۰ سانتی‌متر؛

- وجود نور کافی در مسیرهای دسترسی به ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی؛

- تعیین زمان‌بندی چراغ‌های راهنمایی و رانندگی در محل‌های منتهی به ایستگاه‌ها

متناسب با عبور و مرور معلولین؛

- استفاده از پوشش‌های مناسب برای سطح مسیرهای دسترسی به ایستگاه‌ها با هدف

کاهش احتمال لغزندگی؛

- عرض درب‌های اتوبوس حداقل ۸۰ سانتی‌متر؛

- عرض راهروها و پلکان حداقل ۷۵ سانتی‌متر؛

- وجود علامت مبنی بر حق تقدم معلولین در استفاده از صندلی بر روی تعدادی از

صندلی‌ها؛

- ساخت ایستگاه‌های اتوبوس به صورت هم‌سطح با کف وسیله نقلیه.

در مجموع، آنچه در ایران به عنوان مناسب‌سازی سیستم حمل‌ونقل شهری غالباً مورد

بحث و بررسی قرار می‌گیرد، مناسب‌سازی وسایل حمل‌ونقل شهری و ایستگاه‌های آن‌ها

است، ولی آنچه توجه بیشتری را در این زمینه می‌طلبد، مناسب‌سازی پیاده‌روها و مسیرهای

حرکت پیاده‌است؛ زیرا برای دستیابی به ایستگاه‌های وسایل حمل‌ونقل عمومی به هر حال باید

مسیری را به صورت پیاده طی کرد. بنابراین آنچه که در الویت ساماندهی برای مناسب‌سازی

سیستم حمل‌ونقل شهری باید قرار گیرد، ابتدا مسیرهای پیاده‌است و در اولویت دوم وسایل و

ایستگاه‌های وسایل حمل‌ونقل عمومی مطرح می‌شود.

امروزه در بسیاری از کشورهای پیشرفته، تدابیر لازم جهت تسهیل استفاده معلولین از سیستم

حمل‌ونقل عمومی پیش‌بینی شده و مناسب‌سازی طراحی شهری برای حرکت معلولان، امری

ثبت شده در قانون است، ولی به اجرا گذاشتن آن زمان بسیاری می‌طلبد. برای نمونه، پایتخت

آلمان از اوایل دهه ۱۹۹۰ م، سیاستی فعال را در این مورد به اجرا گذاشته است. هم‌اکنون

ناوگان اتوبوسرانی مجهز به رامپ یا سکوی شیب‌دار محرک برای سوار و پیاده شدن از

اتوبوس به وسیله صندلی چرخ‌دار است و هدف بعدی مجهز کردن صد درصد ناوگان تراموا

و مترو تا ۲۰۲۰ م است. رایشتاگ، از مکان‌های گردشگری برلین، که در اواخر سال‌های نود

میلادی بازسازی شد، یکی از نمونه‌های موفق است. برای رسیدن به گنبد شیش‌های مشهور

آن می‌توان از دو سطح شیب‌دار استفاده کرد. ایستگاه قطار برلین که بزرگ‌ترین ایستگاه قطار

در اروپا است، بسیاری از معیارهای مربوط به امکانات برای جابه‌جایی معلولان را تأمین کرده است. این ایستگاه چند سال پیش به‌طور کامل بازسازی شد. برای مثال، حدود سی آسانسور با اعلان صوتی و سنگفرش ویژه برای افراد نابینا بر روی زمین نصب شده است. در مجموع، اتحادیه اروپا با امضای کنوانسیون سازمان ملل متحد برای حفظ حقوق افراد معلول، یک قدم مهم برداشته است: یک معاهده مرجع که معیارهای حداقل را در زمینه‌های مختلف به‌ویژه در مورد دسترسی به حمل و نقل شهری و ساختمان‌های عمومی تثبیت کرده است.

۲.۲.۲. مناسب‌سازی اماکن عمومی

دبیر کل سازمان ملل متحد در پیامی به مناسبت روز جهانی اسکان بشر، ۵ اکتبر ۲۰۱۵ برابر با ۱۳ مهر ۱۳۹۴، آن را روز «فضاهای عمومی برای همگان» نامید و اذعان کرد بهبود دسترسی به فضاهای عمومی و ایمن ساختن آن‌ها برای زنان و معلولان، یکسان‌نگری را فزونی می‌بخشد، هم‌نگری را ترویج می‌دهد و با هرگونه برتری‌نگری و تبعیض می‌ستیزد. فضاهای عمومی با کیفیت، مردم را به تعامل، همکاری و شرکت در زندگی اجتماعی تشویق می‌کنند (unhabitat, 2015). منظور از اماکن عمومی در آیین‌نامه «ضوابط و مقررات شهرسازی و معماری برای عبور و مرور معلولین»، آن دسته از ساختمان‌هایی است که یکی از انواع خدمات عمومی را در اختیار افراد جامعه قرار می‌دهند. با توجه به ماده ۳ این آیین‌نامه، «رعایت ضوابط فصل سوم این سند برای تهیه‌کنندگان طرح‌های فوق‌الذکر الزامی است و مراجع مسئول صدور پروانه و نظارت ساختمانی موظف به اجرای صحیح و دقیق آن هستند. همچنین کلیه ساختمان‌های عمومی موضوع این آیین‌نامه به‌خصوص ادارات دولتی موجود باید تدریجاً با شرایط این آیین‌نامه تطبیق داده شوند. تشخیص میزان تطبیق این ضوابط و زمان لازم برای اعمال آن به عهده کمیسیونی مرکب از نمایندگان سازمان بهزیستی، بنیاد جانبازان و وزارت مسکن و شهرسازی خواهد بود. وزارت مسکن و شهرسازی موظف است تضمین قانونی اعمال این ضوابط را از مراجع ذیربط کسب نماید». علی‌رغم وجود مقررۀ دقیق و شفاف این‌چنینی در این آیین‌نامه، متأسفانه عزم راسخی در پیگیری اجرای این دست‌مصوبات در جهت رعایت حال معلولین و ناتوانان جامعه وجود ندارد که پیامد آن استمرار مشکلات متعدد شهرنشینی و نقض کرامت انسانی آنان است.

الف) ساختمان‌ها

برخی از مهم‌ترین ضوابط کلی طراحی ساختمان‌های عمومی در مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی به قرار زیر است:

- ورودی اصلی باید برای استفاده معلولان نیز در نظر گرفته شود، و به سواره‌رو یا پارکینگ ساختمان دسترسی مناسب داشته باشد. در واقع، موانع موجود بر سر راه ورود معلولین جسمی به ساختمان‌های عمومی نباید صرفاً با تخصیص ورودی فرعی به آنان حل شود، بلکه باید با مناسب‌سازی یکی از ورودی‌های اصلی برای معلولین، رفع گردد. ورودی‌هایی که به صورت درب یک لنگه و دارای فضای ورودی هستند باید حداقل ۱۲۰ سانتی‌متر و حداکثر ۱۵۰ سانتی‌متر عرض داشته باشند.

- حداقل عرض بازشوها در ورودی ساختمان ۱۶۰ سانتی‌متر باشد.
- کف راهروها باید غیر لغزنده باشد و از نصف کف پوش‌ها با پرز بلند نیز خودداری شود.
- در صورت استفاده از درهای چرخان، گردشی، کشویی، پیش‌بینی یک در معمولی به عرض مفید حداقل ۸۰ سانتی‌متر در جوار آن‌ها برای استفاده معلولان الزامی است.
- نصب دست‌انداز در طرفین پله الزامی است.
- در کناره‌های عرضی پله تعبیه لبه مخصوص برای جلوگیری از لغزش عصا الزامی است.
- حداقل عمق پاگرد پله ۱۲۰ سانتی‌متر و در پله‌های دو جهته هم‌عرض پله باشد.
- در ساختمان‌های عمومی که برای دسترسی به طبقات از آسانسور استفاده می‌شود وجود حداقل یک آسانسور قابل استفاده برای معلولان روی صندلی چرخ‌دار الزامی است.
- لازم است توقف آسانسور با صوت مشخص شود.
- ابعاد مفید اتاقک آسانسور ۱۱۰*۱۴۰ سانتی‌متر باشد.
- در قسمت‌هایی از ساختمان‌های عمومی که معلولان تردد می‌نمایند تعبیه سرویس بهداشتی مخصوص آنان الزامی است.
- در سرویس بهداشتی باید به بیرون باز شود و گشودن آن در مواقع اضطراری از بیرون امکان‌پذیر باشد.
- شیرهای دستشویی باید به صورت اهرمی و به راحتی باز و بسته شوند.

ب) فضای شهری

نظر به ویژگی‌های گروه‌های مختلف معلولان، فضاها باید به نحوی طراحی شود که امکان دسترسی سهل و آسان را برای آنان به راحتی فراهم آورد و بر سر راه آنان موانعی ایجاد نکند. این تسهیلات صرف نظر از رعایت برخی نکات فنی و ضوابط مربوط به معلولان، شامل سادگی ارتباطات، احتراز از اختلاف سطح‌های غیر ضروری، تعبیه امکانات و مسیرهای ویژه است (حجتی، ۱۳۸۶: ۲۰). برای نمونه، پارک‌های عمومی باید به نحوی ساخته شوند که قابل استفاده برای تمام اقشار جامعه به خصوص معلولان باشند. معیار مطلوبیت یک محل برای

فرد معلول، متناسب بودن محیط اطراف در ارتباط با نیازهای حرکتی و نحوه دستیابی هر چه آسان‌تر و سریع‌تر به محل موردنظر است. برای مثال، اگر پارک در نزدیکی چهارراه‌های اصلی واقع شده باشد؛ ایمنی در دستیابی به آن نیز باید تأمین شود. بنابراین خط‌کشی عابر پیاده در سواره‌رو، در کلیه تقاطع‌ها، حداکثر در هر ۵۰۰ متر امری الزامی است. به‌خصوص محل تردد معلولان باید مشخص شود (کارگری، ۱۳۷۰: ۱۵). ضوابط موردنیاز برای استفاده معلولین به فضاهای عمومی دیگری همچون کتابخانه‌ها، مساجد، پایانه‌ها، پارکینگ‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها و... نیز قابل تسری است.

در ۱۳۶۴/۹/۵ از سوی معاون شهرسازی و معماری شهرداری تهران، مصوبه‌ای با عنوان «رفاه معلولین و ایجاد تسهیلات لازم در زمینه‌های شهرسازی و معماری و رفع موانع در اماکن عمومی» در قالب بخشنامه شماره ۳۹۷۰۴/۴۱۰ صادر شد و طی آن دستورالعمل‌ها و روش‌ها و نقشه‌های اجرایی ضوابط ساختمانی و شهرسازی جهت معلولین که در این زمینه تهیه شده، به منظور رعایت نکات آن در امر صدور پروانه ساختمان اماکن عمومی در خصوص رفاه معلولین و ایجاد تسهیلات لازم در زمینه‌های شهرسازی و معماری و رفع موانع در اماکن عمومی پیوست و منتشر شد. شورای اسلامی شهر تهران در ۱۳۸۶/۷/۱۰ با الحاق این دو بند ذیل «ماده واحده مصوبه مناسب‌سازی فضاهای شهری برای جانبازان و معلولین جسمی و حرکتی» مصوب ۱۳۸۴ آن را تکمیل کرد: «ز- ساخت فرهنگسراها و مجموعه‌های ورزشی و تفریحی تخصصی و کاربردی ویژه جانبازان، معلولین و افراد کم‌توان جسمی و حرکتی با رعایت معیارها و ضوابط خاص استفاده و بهره‌برداری این قشر جامعه در مکان‌های مناسب؛ ح- تجهیز و آماده‌سازی فرهنگسراها و مجموعه‌های ورزشی و تفریحی موجود و یا در حال ساخت به نحوی که برای جانبازان و معلولین نیز قابل استفاده باشد». همچنین، در ۱۳۸۸/۳/۲۴ ضمن صدور مصوبه‌ای با عنوان «الزام اداره کل تربیت‌بدنی استان تهران به تهیه و ارائه لایحه برنامه جامع مدیریت پایدار ورزش تهران با همکاری شهرداری تهران»، بر اعمال توجه ویژه به ورزش افراد معلول در فضاهای سالم و طبیعی تأکید مجدد کرد. در کنار این‌ها، اتحادیه هتل‌ها و هتل آپارتمان‌های تهران طی نامه شماره ۱/۲۰/۱۲۴۲/الف مورخ ۱۳۸۷/۶/۶، ضوابط و مقررات احداث هتل و هتل آپارتمان‌ها را به منظور شفاف‌سازی استانداردهای فنی، معماری و شهرسازی هتل و هتل آپارتمان در طراحی فضاهای یادشده صادر کرد و در بند ششم این ضوابط بر الزامی بودن رعایت ضوابط و استانداردهای موردنظر برای تسهیل و امکان بهره‌برداری معلولین از تأسیسات هتل و هتل آپارتمان‌ها تأکید کرد. در همین زمینه، در آیین‌نامه مصوب شورای عالی شهرسازی مصوب ۱۳۶۸ آمده است: «کلیه هتل‌ها تا ظرفیت ۲۵ اتاق باید یک اتاق قابل دسترسی و استفاده با سرویس‌های بهداشتی مناسب برای معلولان داشته باشد.

در ازای هر ۲۵ اتاق اضافه پیش‌بینی یک اتاق مناسب دیگر برای معلولان ضروری است. این اتاق‌ها باید به‌طور یکنواخت در بین اتاق‌های معمولی هتل توزیع گردند».

بر اساس مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری، در خصوص محل احداث پارک‌ها و سایر فضاهای عمومی مناسب حال معلولین، باید به نکات زیر توجه کرد:

- نظر به ویژگی‌های گروه‌های مختلف معلولین فضاها باید به‌نحوی طراحی شود که امکان دسترسی آسان را برای آنان فراهم آورد و بر سر راهشان مانع ایجاد نکند. این تسهیلات صرف‌نظر از رعایت برخی نکات فنی و ضوابط به معلولین شامل سادگی ارتباطات، احتراز از اختلاف سطح‌های غیر ضروری، تعبیه امکانات و مسیرهای ویژه مخصوص است.

- یکی از مهم‌ترین نکات طراحی برای معلولین، پیش‌بینی ایمنی حداکثر در مواقع اضطراری و آتش‌سوزی‌ها است. معلولین به لحاظ استفاده از وسیله‌های مختلف حرکتی قابلیت جابه‌جایی سریع و به‌موقع را ندارند و طبعاً فضاها باید طوری طراحی گردند که حداکثر امکانات فرار را در موقع خطر برای آنان به وجود آورند.

- عناصر اصلی پارک با مسیری به همدیگر مربوط شوند. ورودی پارک نیز با عناصر اصلی ارتباط داشته باشد.

- از آب می‌توان به‌عنوان اصلی‌ترین عنصر برای هدایت نایبانیان در طراحی پارک استفاده کرد. با صدای آب می‌توان برای شناخت مسیر اصلی حرکت به نایبانیان کمک کرد.

- مکان نزدیک شدن دسترسی سواره به فضاهای ورزشی فراهم شود تا در هوای سرد و بارندگی دچار مشکل نشوند.

- در فواصل معین، برای ورود به پارک، پل‌های ارتباطی کافی وجود داشته باشد. پلکان و سطوح شیب‌دار نرده‌گذاری شود. از تغییر مسیرهای ناگهانی و بدون آگاهی‌دهنده در طراحی اجتناب شود.

۳. نتیجه

در سال‌های گذشته که معلولان کمتر در عرصه اجتماعی حاضر می‌شدند، نیازهای آن‌ها نیز محدود بود. اما در حال حاضر، تعداد زیادی از این افراد، تحصیلات بالایی داشته و در عرصه عمومی نیز حضور فعالی دارند.

مدیریت شهری باید در راستای آرامش و امنیت و رفاه معلولین جسمی و حرکتی محل‌هایی را تعبیه کند که رفت‌وآمد معلولین با مانعی روبرو نگردد. این امر نیازمند نوعی برنامه‌ریزی نوآورانه و خلاق در زمینه مسائل شهری است. اساساً توسعه هر کشور، در گرو استفاده حداکثری از نیروی انسانی، قابلیت‌ها و استعدادهای تک‌تک افراد جامعه است.

کشورهای در حال توسعه بیش از دوسوم معلولان را در بر می‌گیرد، ایران نیز جزء همین دسته از کشورها به شمار می‌رود. فعالیت هر فرد در راستای توسعه کشور، نیازمند حضور او در عرصه‌های مختلف جامعه است. فرد معلول باید امکاناتی داشته باشد تا انگیزه او را برای فعالیت در جامعه تقویت نماید. این امکانات می‌تواند امکانات شهری را در بر گیرد، یا حمایت‌های روحی و ذهنی را شامل شود. باید شکاف میان معلولین و پیشرفت، روز به روز کم‌رنگ‌تر شود تا بتوان از قابلیت آن‌ها در ارتقای کشور استفاده کرد و از سوی دیگر، حقوق آن‌ها را به‌عنوان یک شهروند تأمین نمود.

به نظر می‌رسد شایسته‌تر باشد اگر با تغییر دیدگاه‌های حاکم بر مدیریت شهری و اصلاح نگرش نسبت به معلولین، به جای طراحی پارک ویژه یا منطقه مسکونی یا سرویس بهداشتی مخصوص معلولین، از ابتدا شهری را طراحی کنیم که همه اقشار - اعم از معلول، ناتوان، سالخورده و سالم - در کنار هم بتوانند، عادلانه و منصفانه، از امکانات موجود در میلمان شهری استفاده کنند و امکان دسترسی به تمامی تسهیلات و تجهیزات شهری را داشته باشند؛ تا از این رهگذر فرصت‌های برابر با سایرین را جهت بروز و ظهور استعدادها، توانایی‌ها و نیل به آرزوهای خود بیابند. مسلماً در پیش گرفتن چنین رویکردی در فرایندی نتیجه‌گرا به نفع جامعه و اداره بهتر و شایسته‌تر آن خواهد بود. این امر محقق نخواهد شد، مگر با تصویب قوانین و مقررات عادلانه و حمایت‌گرانه مسبوق به برنامه‌ریزی‌ها و مطالعات دقیق و علمی و توجه آگاهانه به نیازها، خواسته‌ها و از همه مهم‌تر، توجه به کرامت انسانی طیف معلول یا ناتوان جامعه.

کتابنامه

- اقبال، علی. ۱۳۸۷ «گفتمان پیشرفت و عدالت در حوزه مدیریت شهری». مجله شهرداری‌ها، سال ۹، شماره ۹۲. صص ۱۳۵-۱۳۶.
- به لیک مور، کن. ۱۳۸۵. مقدم‌های بر سیاست‌گذاری اجتماعی. ترجمه علی اصغر سعیدی و سعید صادقی جقه. تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر و اسمعیل رحیمی‌نژاد. ۱۳۸۶. «کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه مدرس علوم انسانی. سال ۱۱، شماره ۴. صص ۵۱-۸۲.
- حبیبی، سید محسن و مریم امیری. ۱۳۹۴. «حق به شهر؛ شهر موجود و شهر مطلوب؛ آنچه هست و آنچه باید باشد». پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران. سال ۵، شماره ۲ (پاییز و زمستان). صص ۳۰-۹.
- حجتی، اسما. ۱۳۸۸. «معیارهای طراحی پارک برای معلولان». نشریه الکترونیکی معماری منظر. قابل دسترسی در:

<http://www.manzaronline.com>[۱۳۹۶/۱۱/۱].

خاکزاد، محمدرضا و هدایت‌الله شهبازی. ۱۳۷۰. شماره ۷۰. «مناسب‌سازی فضای کتابخانه برای معلولین». *ماهنامه شمس* (مرداد و شهریور). صص ۹-۱۴.

رهنمایی، محمدتقی و دیگران. ۱۳۸۶. «آسیب‌شناسی حقوقی طرح‌های توسعه شهری از تدوین تا اجرا». *مجله علوم جغرافیایی*. شماره ۵ و ۶ (بهار و تابستان). صص ۸-۳۲.

رسولیان، مریم. ۱۳۸۵. «مشکلات حمل و نقل معلولین». *فصلنامه توان‌یاب*. شماره ۲۱-۲۲ (تابستان و پاییز). صص ۴۱-۶۲.

شقایق، شهریار و معصومه مداحی. ۱۳۹۱. «بررسی علل بروز مشکلات برای معلولین در فضاهای شهری». *مجله نماد گلستان*. شماره ۲۱. (تابستان). صص ۲۴-۴۴.

قاسم‌زاده، رؤیا و دیگران. ۱۳۸۹. «دسترسی به امکانات جامعه؛ بخشی از نیازهای احساس‌شده افراد دارای ناتوانی برای تحقق حقوق آن‌ها». *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*. سال ۱۰. شماره ۳۶. صص ۳۱۳-۳۳۵.

کارگری، ملیحه. ۱۳۷۰. «معلولان و پارک». انتشارات واحد آموزش و تحقیقات سازمان پارک‌ها.

منافی، سید رزاق. ۱۳۹۳. *سایت معلولین ایران*. قابل دسترس در:

<https://idp.ir/content/1396/10/17>

Bartlett, Peter. 2005. "Mental Disability and International Human Rights". in *The Essentials of Human Rights*. Ed. by Rhona K. M. Smith and Christine van den Anker, Hodder Arnold.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).

Copenhagen Declaration on Social Development, World Summit for Social Development, UN Documents, 14 March 1995, A/CONF.166/9.

Coomber & Andrea. 2009. "Ensuring rights of people with disabilities". *human rights advocacy*. No 129. pp.26-37.

Declaration on the Rights of Disabled Persons. 9 December 1975. A/RES/3447.

Doyle, B. 1995. *Disability, Discrimination and Equal Opportunities: A Comparative Study of the Employment Rights of Disabled Persons*. London: Mansell Publishing Ltd.

Fourth World Conference on Women, Beijing Declaration.

Gilderbloom & Rosentraub. 1990. "Creating accessible city". *American Journal of Economics and Sociology*. Vol 49.

Harvey, D. 2003. "Debates and developments: the right to the city". *International Journal of Urban and Regional*. Vol 27. No 4.

Eliyason, Yan. 2007. "We should recall that the quality of a society is ultimately determined by how it deals with and treats its most vulnerable citizens". In: *Un*

News Centre. available at:

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=51104#.WO3rxGsVTIUCitizenship>

Immrie, R.F & Wells, P.E., 1993. "Creating a barrier free environment". *Town and City Planning*. Vol 61.

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) 1966. UN. Doc. A/6316.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), UN, G.A. Res. No 2200A (XXI) of 16 Dec 1966.

Janoski, Thomas. 1998. *Citizen and Civil Society*. Cambridge university press

Lefebvre, H. 2009. "State, space, world: Selected essays". (N. Brenner, S. Elden, Eds., G. Moore, & N. Brenner, Trans). *Minneapolis*: University of Minnesota Press.

Mitchell, D. 2003. *The Right to the City: Social justice and the fight for public space*. New York: The Guilford Press.

Pakulski, J. 1996. "Cultural Citizenship". In: *Citizenship Studies*. Pages 73-86. Published online: 16 Nov 2007.

Pierson, Jone. 2002. *Tacking social exclusion*. Rutledge.

Standard Rules on the Equalization of Opportunities Persons with Disabilities, A/RES/48/96, 85th plenary meeting. 20 December 1993.

The right to adequate housing for persons with disabilities living in cities – towards inclusive cities, United Nations Human Settlements Programme (UN-HABITAT). 2015.

The Convention on the Rights of Persons with Disabilities Training Guide, Professional Training Series No. 19, United Nations Publication, Sales No. E.14.XIV.2, New York and Geneva. 2014

Universal Declaration on Human Rights (UDHR) 1948, UN. Doc. A/ 810. 10 December 1948

World Health Organization. 2011. "World report on disability". Geneva.

Sites

<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=51104#.WO3rxGsVTIU>

<http://www.law and our rights.com>

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f1c18.html> [accessed 25 July 2011].

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f1c18.html> [accessed 25 July 2011].

<http://www.un-documents.net/cope-dec.htm>

<http://www.unic-ir.org/hr/declaration-copenhagen.htm>
<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>
<http://www.unic-ir.org/hr/declaration-beijing.htm>
<http://www.isaarsci.ir/eduarts%20folder/eduarts144.htm>
<http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r096.htm>
<http://www.unic-ir.org/hr/on%20the%20equalization%20opportunities.html>
<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html>
<http://unhabitat.org.ir/?p=1228>